

Retro-anmeldelse

Under den nye overskrift „retro-anmeldelse“ vil der fremover være plads til en historiografisk-aktualiserende refleksion over et ældre, men stadig aktuelt, gerne omdiskuteret, evt. miskendt værk. Også værker, der med urette står glans om, kan komme under kærlig behandling. Første bidrag har taget anledning af et 50-års jubilæum, og det er nærliggende, for talmagi virker stærkt, men ingen potentiel bidragyder skal holde sig tilbage alene af frygt for skæve årstal.

Redaktionen

ADELSVÆLDENS GRUNDLAG 50 ÅR EFTER

| SVEND AAGE HANSEN: *Adelsvældens Grundlag*. Studier fra Københavns Universitets Økonomiske Institut bd. 6, Kbh. 1964, 345 sider, kr. 32,25 (i 1964)

Da jeg som ny historiestuderende fik undervisning i faget Håndbogsbenyttelse, blev en særlig rolle tildelt Svend Aage Hansens *Adelsvældens Grundlag* (1964). Den var det pædagogiske eksempel på værdien af at søge oplysninger om et vigtigt værk, for eksempel gennem anmeldelser. *Adelsvældens Grundlag* var ikke en bog, man uden videre kunne bruge.

Samtidens kritik

Hansens bog var flittigt anmeldt og ganske rigtigt med en del kritik. Mest velvillige var Kristof Glamann og Kaare Svalastoga i *Nationaløkonomisk Tidsskrift*.¹ De var de officielle opponenter ved værkets forsvar for doktorgraden i statsvidenskab. Mærkbart arrig var Albert Fabritius her i *Historisk Tidsskrift*. „Ut desint vires, tamen est laudanda vo-

¹ Kristof Glamann: „En disputats om Adelsvældens Grundlag I“, *Nationaløk. Tidsskrift*, bd. 103, 1965, s. 118-129; Kaare Svalastoga: „En disputats om Adelsvældens Grundlag II“, smst., s. 130-144.

luntas“ citeres Ovid som konklusion: „Om evnerne svigter, må viljen dog roses“. Her er han en del skarpere end Svend Ellehøj, som samme sted tog sig af bogens økonomiske kapitler.² Andre anmeldelser kom fra Knud Prange i *Historie Jyske Samlinger*³ og fra Troels Dahlerup og Johan Jørgensen i *Scandinavian Economic History Review*.⁴ Bag de sidste fire anmeldelser lå fire oppositioner ex auditorio, så det har været en livlig dag.⁵

Sociologen Svalastoga har to kritikpunkter. For det første havde han hellere set en dybere undersøgelse af en kortere periode omkring midten af 1600-tallet i stedet for det lange tidsrum fra 1475 til 1720. For det andet gennemgår han bogens sociologiske og demografiske afsnit med henblik på afprøvning af andre forklaringer end Hansens. Der er blandt andet en elegant og tankevækkende teoretisk øvelse over, hvordan social mobilitet kan defineres og måles, og en velrettet kritik af de folketal, beregnede af andre forskere, som Hansen benytter som grundlag for en sammenlignende betragtning. Kritikken fører dog ikke til større omvurderinger og giver i øvrigt ikke noget overbevisende indtryk af kritikerens indsigt i periodens samfundsforhold.

De øvrige anmeldere er alle historikere med omfattende kendskab til tidsalderen. Deres vigtigste fokus er på Hansens kilder og hans behandling af dem. Der udtales ikke, men anes dog, en vis fagstolthed over for den kildekritisk naive økonom, der har vovet sig ind på historikernes jagtmarker.

Kilderne er – tilsyneladende – udelukkende trykte. Det er et handicap, og alle de historiske anmeldere beklager det, om end de på samme tid må indrømme, at det ikke ville være muligt at basere en så omfattende undersøgelse på utrykte kilder. En tæt læsning afslører dog, at det kun er tilsyneladende, der ikke benyttes arkivalier. Et sted får vi at vide, at forfatteren har benyttet Thisets „og andre“ håndskrevne genealogiske samlinger i Rigsarkivet.⁶ Et andet sted står der uden henvisning en bemærkning om danske lensregnskaber og kostforplejningslister, der tyder på, at de er gennemgået i original.⁷ Det virker, som om

2 Svend Ellehøj: „Svend Aage Hansen: Adelsvældens grundlag“, *Historisk Tidsskrift*, 12. rk., 4, 1969, s. 208-219; Albert Fabritius: „Svend Aage Hansen: Adelsvældens Grundlag“, smst., s. 219-229. Citat s. 229.

3 Knud Prange: „Svend Aage Hansen: Adelsvældens grundlag“, *Historie Jyske Samlinger*, ny rk. 6, 1965, s. 423-434.

4 Troels Dahlerup og Johan Jørgensen: „A Study of the Old Aristocracy“, *Scandinavian Economic History Review*, 1965, s. 190-193.

5 Ellehøj, s. 208.

6 Hansen, s. 229. Dette observeres også af Fabritius (s. 219).

7 Hansen, s. 45.

økonomen Svend Aage Hansen ikke har sat sig ind i, hvordan historikere henviser til utrykte kilder. Derfor er der ingen arkivfortegnelse, ej heller som en del af litteraturlisten, og ingen præcise henvisninger til arkivstof.

Den skarpeste kritik retter sig mod brugen af kilder i videre forstand, altså historiske arbejder. Som Glamann skriver: „[Forfatteren] nærer en alt for klippefast tro på det trykte ords pålidelighed, hvilket forleder ham til at tage hvad han finder på sin vej af stort og småt for dets pålydende værdi“.⁸ Det gælder, som nævnt, de skøn over befolkningen, der bliver benyttet. Men kritikken rammer også benyttelsen af andre forskeres oplysninger om kreditmarkeder, eksport og priser. Ikke mindst priserne, som spiller en stor rolle i bogens kapitler om økonomi.

Vigtigst er kritikken af det grundlag, som værkets to centrale undersøgelser bygger på. Den ene er en undersøgelse af landets hovedgårde: oprettelse, nedlæggelse og ejerforhold. Den anden en undersøgelse af samtlige adelige personer i de 250 år, med fødsels- og dødsoplysninger, giftermål, forældre og børn, erhverv med mere. To massive serier af kartotekskort bygget op gennem værkets 17 år lange tilblivelseshistorie. Den første serie bygger i hovedsagen på *Trap Danmark* 4. udgave, den anden på *Danmarks Adels Aarbog*. Historikerne taler i kor om problemerne ved det. For det første er der kvalitetsproblemer i oversigtsværkerne. Traps ejendoms historier er bedre lavet for Jyllands end for Sjællands vedkommende. Slægtstavlerne i årbogen kan stadig rettes og udvides. For det andet, og værre, har begge værker nødvendigvis mangler, som skyldes svagheder i det bevarede kildemateriale. For personernes vedkommende er der dårligere dækning, jo længere man kommer bagud i tid, og en skævhed i dækningen af rig og fattig adel, især i de dårligt dokumenterede perioder. For gårdenes vedkommende er manglerne mere uregelmæssige. Desuden er hovedgårde meget forskellige i størrelse, og disse forskelle er langt fra tilfældigt fordelt.⁹

Konkret kan alle anmelderne pege på tabeller, hvor ikke alle dele er lige troværdige, og på ræsonnementer, der ikke i tilstrækkelig grad har taget højde for materialets egenskaber. De anerkender de forbehold over for kilderne, som Hansen faktisk ganske ofte tager, men mener ikke, at forbeholdene er fulgt op med tilstrækkelig konsekvens. Den samlede vurdering formuleres forskelligt, men kan læses som relativt ens. Glamann sammenfatter således: „For de foranstående kri-

8 Glamann, s. 122.

9 Dahlerup & Jørgensen, s. 190-192; Ellehøj, s. 211-214; Fabritius, s. 220-223; Glamann, s. 121-122; Prange, s. 425-428.

tiske bemærkninger må det ikke glemmes, at det foreliggende arbejde rummer mange vigtige og interessante analyser ikke mindst vedrørende den senere del af den behandlede periode, hvor det demografiske materiale er fyldigst¹⁰. Ellehøj er enig: Svend Aage Hansens fremstilling er „stor i fortrin som i fejl. [...] Manglerne præger billedet i skilddringen af den ældste periode, hvor kun læsere, som i forvejen er i besiddelse af nogen sagkundskab, vil kunne slippe igennem uden at få begreberne forvirret. Dyderne gør sig stærkere gældende mod slutningen af 16. årh. og dominerer fremstillingen af 17. årh.s forhold, hvoraf Sv. Aa. Hansen har givet os en analyse af høj værdi“¹¹. Fabritius har den inderligste lyst til at kassere det hele. Når man ikke kan give helt rigtig besked, må man hellere være tavs. Selv han må dog indrømme, at noget kan bruges. Han trækker dog skellet mellem godt og skidt ved et langt senere årstal end de andre: „Det er med virkelig beklagelse, at anmelderen har set sig nødsaget til bogstavelig talt at slå en streg over alle Svend Aage Hansens forsøg på statistisk behandling af materialet, i hvert fald før 1660“¹². Bedre ville det have været, om Hansen „i stedet for en omfattende behandling af hele det komplicerede spørgsmål [...] havde indskrænket sig til en større eller mindre række detailundersøgelser på primært grundlag og med vågen kritik overfor stoffet“¹³.

Fabritius er ikke den eneste anmelder, som har kommentarer til værkets metode. Da bogen udkom, var cand.polit. Svend Aage Hansen kontorchef i Statistisk Departement. (To år efter blev han professor i økonomisk historie og Danmarks statistik ved Københavns Universitet.) Statistik er da også den gennemgående metode i værket. Rigtig meget statistik: Ud over de 23 tabelbilag – tilsammen 36 sider tal sat med små typer – er skønmæssigt en fjerdedel af tekstsiderne dækket af tabeller. Teksten former sig stort set som en opsummering af de vigtigste pointer i tabellerne samt en diskussion af deres årsager. Det er ikke et forhold, der letter læsningen, selv om formen i øvrigt med Glamanns ord er „klar og letflydende“¹⁴.

Historikernes vurdering af den statistiske tilgang er gennemgående positiv. „Historikerne bør her være taknemmelige for, hvad statistikeren med hans særlige forudsætninger har fået ud af stoffet“, mener Glamann.¹⁵ Værket er stort „ved forsøget på at tilvejebringe en sta-

10 Glamann, s. 129.

11 Ellehøj, s. 218-19.

12 Fabritius, s. 228.

13 Fabritius, s. 219.

14 Glamann, s. 124.

15 Glamann, s. 129.

tistisk dokumenteret syntese for det lange tidsrum, undersøgelsen omfatter,“ vurderer Ellehøj.¹⁶ „Historikere vil sikkert med udbytte kunne studere værket's statistiske teknik“, er Pranges dom.¹⁷ Dahlerup og Jørgensen er positive over for forfatterens „statistical ingenuity“. ¹⁸ Flere har dog bemærkninger om, at ugenomtænkt forsimpning i de klassifikationer, der nødvendigvis ligger under statistikken, kan føre Hansen på vildspor.¹⁹ Især når disse klassifikationer tages ud af den statistiske sammenhæng og bruges til at analysere enkelte tilfælde. Som Ellehøj skriver om værket: „Dets værdi ligger i den anvendte statistiske metode, som de fleste historikere vil kunne lære af (i positiv såvel som i negativ retning)“.²⁰

Kritikken er skarp og velargumenteret; men det er altså mindre en kritik af den statistiske metode i sig selv, end det er en kritik af den konkrete brug af metoden: utilstrækkeligt nuancerede kriterier, for ringe opmærksomhed over for datagrundlaget og svigtende viden om enkelte forhold.

50 år efter

Halvtreds år efter studser man over forordets tak til forfatterens hustru „som tålmodigt har sørget for mit velbefindende, brygget mig en stærk kop kaffe, når det gjaldt, og hjulpet mig med tal og korrektur“. Derefter undres man måske mest over værket's teoretiske udgangspunkt. Et udgangspunkt, som man kan kalde *implicit marxisme*. Implicit, fordi der intetsteds antydes noget teoretisk udgangspunkt. Og marxisme, fordi det udgangspunkt, der er så selvfølgeligt, at det ikke behøver at omtales, er en økonomisk determinisme.

Den økonomiske determinisme mærkes i værket's anlæg. Bogens centrale problemstilling er adelens demografi. Den står centralt både i indledningen og konklusionen. Men det er først i de to afsluttende kapitler, kapitel 9 og 10, at demografien bliver analyseret. Forud er gået fem kapitler om økonomi, hvor der diskuteres erhvervsgrundlag, priser, bytteforhold og forbrug, og to om gruppens sociologi med fokus på mobilitet inden for standen, uddannelse, embeder og anden erhvervsfordeling samt giftermål. Som forfatteren selv formulerer det: „Vægten er lagt på at tilvejebringe den nødvendige dokumentation af økonomisk og sociologisk art til forklaring af standens demografiske

16 Ellehøj, s. 218.

17 Prange, s. 434.

18 Dahlerup & Jørgensen, s. 190.

19 Dahlerup & Jørgensen, s. 191; Fabritius, s. 223; Prange, s. 428.

20 Ellehøj, s. 208.

udvikling“.²¹ I praksis undersøges de sociologiske sider også i høj grad med henblik på deres økonomiske virkninger. Demografien skal altså forstås som et produkt af økonomien. Ja hele adelens magtstilling i samfundet ses gang på gang uden videre som produkter af økonomien. „Begivenhederne tyder på, at den danske adels magtgrundlag trods alt var ret bæredygtig [sic]“,²² hedder det for eksempel om reduktion af adelens gæld. Når indledningen opridser tre „faktorgrupper“ bag adelens magt: økonomiske, sociologiske og demografiske,²³ er de altså ikke ligestillede. Sociologien ses delvist som en del af økonomien, og økonomien som den vigtigste forklaring af alt andet.

Det gennemgående fokus på klassesdelinger er et andet aspekt, der peger tilbage på Marx. Ikke alene sådan, at adelen primært ønskes forstået og forklaret som økonomisk klasse, men også sådan, at økonomisk betingede forskelle inden for adelen er genstand for stor opmærksomhed. Derimod er der ingen spor af en dialektisk udviklingslogik. Interessen for revolutionen i 1660 er vel uundgåelig for enhver behandling af perioden; men netop her mærker man i høj grad, at den politiske omvæltnings rødder helt automatisk antages at skulle findes i en økonomisk udvikling. Den implicite marxisme var altså ikke en fuldstændig marxisme, men snarere et udtryk for, hvordan al samfundsanalyse gennem generationer direkte og indirekte var blevet formet af Marx' pionerarbejde. Måske også et produkt af en interesse for økonomiske faktorer, som også havde andre kilder.

Den implicite marxisme vækker næsten ikke opmærksomhed hos de kritiske anmeldere. Kun Ellehøj bemærker, at det også kunne være relevant at se på for eksempel ideologiske, militærtekniske og politiske faktorer. Han peger også på, at Hansen selv lejlighedsvis må drage dem med ind.²⁴ Den økonomiske determinisme og fokus på økonomisk bestemte klasser var tilsyneladende et selvfølgeligt udgangspunkt for alle andre. Samtlige kritikere havde da også erfaring med at forske i økonomisk historie eller i delvis statistisk baseret socialhistorie. En af kritikerne, Johan Jørgensen, leverede selv en økonomisk baseret tolkning af adelsvældens fald, i hans tilfælde med statens borgerlige kreditorer som hovedaktører.²⁵ Økonomiens og de økonomiske klas-

21 Hansen, s. 15.

22 Hansen, s. 83.

23 Hansen, s. 14.

24 Ellehøj, s. 208.

25 Johan Jørgensen: *Det københavnske patriciat og staten ved det 17. århundredes midte*. Skrifter udgivet af Historisk Institut ved Københavns Universitet, bd. 1, Kbh. 1957; Johan Jørgensen: „Bilantz 1661. Adelsvældens bo“, i *Festskrift til Astrid Friis*, Svend Ellehøj (red.), Kbh. 1963; Johan Jørgensen: „Patriciat

sers primat var en naturlig del af historikernes verdensbillede. Den var både baggrund for og forstærket af flere generationers stærke interesse for den økonomiske og sociale historie. Dette på trods af, at ingen af de involverede var eksplicite marxister, i hvert fald videnskabeligt, og næppe heller politisk.

Adelen ville naturligvis aldrig have nået sin magtposition uden sin rigdom. I denne forstand er det ikke bemærkelsesværdigt at se økonomien som et grundlag. Men på grund af den implicite marxismes implicite karakter påpeger ingen en fundamental modsætning. På den ene side er det en præmis, at økonomien danner magtgrundlaget. På den anden side er det hele værkets overraskende hovedresultat, som selv den mest bidske kritiker anerkender, at den gamle adels økonomiske og demografiske stilling først rigtigt blev svækket efter enevældens indførelse og *på grund* af de forringelser i adelens privilegier, der fulgte af den politiske revolution. Statsomvæltningen fremstår derved som en gåde, hvor årsag og virkning har byttet plads.

Mindre dramatisk er det, at Hansen heller ikke kan dokumentere, at økonomien bestemmer demografien, i hvert fald ikke på nogen ligefrem måde. Han mener selv at kunne vise, at den rigere adel demografisk klarede sig bedre end den fattige i 1500-tallet, men flere kritikere påpeger, at han på dette punkt er vildledt af skævheder i kildematerialet.²⁶ Nogle økonomiske kriser finder han selv snarere fører til, at adelsslægter uddør socialt (ved at opgive at hævde adelig status), end at de gør det demografisk. Det store demografiske sammenbrud efter 1660 kan forbindes med den talstærke gruppe, der nu ernærer sig som officerer uden at eje jord af betydning; men her er der klart nok ikke kun tale om et økonomisk tab. Det er et omfattende skift i livsform, som blandt andet medfører bolig i de notorisk usunde byer, og som er forbundet med ringere tilbøjelighed til ægteskab.²⁷ For en senere betragtning, der ikke i samme grad har den økonomisk determinisme som udgangspunkt, er dette ikke så overraskende. Selv den dårligst lønnede officer hørte i et videre perspektiv til samfundets mest velstillede del. Trods dramatiske eksempler på gamle adelsfolk, der var blottet for alt, var stort set hele standen langt fra den fattigdom, der truede overlevelsen og den biologiske reproduktion.

Et andet forhold, som samtiden ikke fandt kontroversielt, er den nypositivistiske facade. I indledningen hedder det: „I afhandlingen er

og enevælde“, *Hist. Medd. om København*, bd. 1963, s. 11-62; 1964, s. 17-89; Johan Jørgensen: *Rentemester Henrik Müller. En studie over enevældens etablering i Danmark*, Kbh. 1966.

²⁶ Fabritius, s. 226; Prange, s. 425.

²⁷ Hansen, s. 256.

det først og fremmest tilsigtet at give en deskriptiv behandling af disse tre faktorgrupper [økonomiske, sociologiske og demografiske] og samspillet mellem dem, så vidt gørligt på et statistisk grundlag. [...] Vægten er lagt på at tilvejebringe den nødvendige dokumentation“. På trods af denne trosbekendelse til den rene beskrivelse har værket som nævnt en markant konklusion, der redegør for et kausalforhold, og det er præget hele vejen igennem af ræsonnementer om kausale sammenhænge. Tendensen går mere i retning af „djærve hypoteser på et løst grundlag“²⁸ end på en tilbageholdende beskrivelse. Der er altså tale om en facade. At være deskriptiv er tydeligt nok rigtigt og godt. Derfor former den deskriptive ambition den problemstilling, der eksplicit formuleres. Den styrker måske også det deskriptive element i værket, hvor der virkelig fremlægges utrolig meget information, først og fremmest i tabellerne. Men Hansen holder sig altså langt fra til at beskrive, tværtimod er arbejdet både som helhed og i detaljerne spørgsmålsdrevet og årsagsforklarende.

Ser man på forskningens udvikling efter 1964, var *Adelsvældens Grundlag* endestation for den forskning i adelens demografi, som Gustav Bang effektivt, men metodisk ubehjælpomt, havde sat på dagsordenen tilbage i 1897.²⁹ Svend Aage Hansens fremgangsmåde satte ingen en finger på. Det var helt overvejende mangler i det bevarede kildemateriale, der satte grænser. Det har ikke inspireret til nye undersøgelser. Der er heller næppe tvivl om, at det er de demografiske resultater, der i størst omfang er blevet anvendt i senere forskning. I samleværket *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660* citeres Svend Aage Hansen således i tre artikler som grundlag for demografiske oplysninger, i to artikler for sociale oplysninger om karrierer, men kun ét sted for oplysninger om godsejendom, og da citeres også andet belæg.³⁰

Forskningen i adelens økonomi er derimod fortsat, om end nok i faldende tempo. Her må der især peges på Erling Ladewig Petersens talrige arbejder.³¹ Men der er også kommet bidrag fra andre, hvor

28 Ellehøj, s. 216.

29 Gustav Bang: *Den gamle Adels Forfald. Studier over de danske Adelslægters Uddøen i det 16. og 17. Aarhundrede*, Kbh. 1897.

30 Per Ingesman og Jens Villiam Jensen (red.): *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660*, Aarhus 2001, s. 38-39, 275, 502, 526, 577, 610. Forfatterne i de tre kategorier er henholdsvis Knud Prange, Erling Ladewig Petersen og Carsten Porskrog Rasmussen; Vello Helk og Gunner Lind; samt Knud J.V. Jespersen.

31 Ca. en snes arbejder, mest fremlagt i artikelform, afsluttes med (og kan findes gennem) Erling Ladewig Petersen: *Magtstat og godsdrift. Det danske resourcesystem 1630-1730*. Historisk-filosofiske meddelelser, bd. 81, Kbh. 2002.

Troels Dahlerups studier af lavadelen i senmiddelalderen og Knud J.V. Jespersens store værk *Rosttjenestetaksation og adelsgods* bør nævnes.³² Her har man altså de mere kritiske og grundige studier af mindre omfattende emner, som Albert Fabritius efterlyste. Emnets vanskelighed kan illustreres med, at mens Knud J.V. Jespersen konkluderede, at hans langt mere præcise undersøgelse kunne bekræfte et af Svend Aage Hansens centrale resultater – nemlig tendens til godskoncentration i første halvdel af 1600-tallet – så er også dette senere blevet genstand for hård kritik ud fra et nærstudie af kildernes egenskaber.³³

Mens Ladewig Petersen i høj grad gik ud fra en kausal forbindelse mellem økonomi og politik, så skiftede interessen hos både Dahlerup og Knud J.V. Jespersen delvis over til det socialhistoriske, hvilket er karakteristisk for den senere forskning. Med den implicite marxismes fald – som i hvert fald kronologisk ikke synes at have meget at gøre med den eksplicite marxismes storhed og fald i dansk historieforskning – spredte forskningen i perioden sig i mange retninger. Også hvor der var elementer, der overlappede med Svend Aage Hansens økonomiske, sociologiske og demografiske faktorgrupper, udviklede interessen sig i nye retninger.

Gennem mange nye arbejder har vi fået studier af de faktorer, Svend Ellehøj savnede, i hvert fald de politiske og de ideologiske (hvormed han, som hans eksempler viste, tænkte på hele det kulturelle felt). Specielt har vi fået en lang række studier, både store og små, af områder, der integrerer sociale og kulturelle aspekter. Nogle har drejet sig om adelen sely, andre om de andre elitegrupper, som den både konkurrerede og overlappede med. Billedet af de processer, der udspillede sig i og omkring samfundets eliter fra 1400-tallet til 1700-tallet, er dermed blevet langt mere rigt og meget mere præcist. Det vil ikke længe være muligt at diskutere sammenhænge og årsager inden for det lille sæt af variable, som Svend Aage Hansen opererede med. Noget af den senere forskning har direkte berørt spørgsmål om adelens definition og afgrænsning i de to yderender af perioden, nemlig Troels Dahlerups studier af senmiddelalderens lavadel og Nils G. Bartholdys af forholdet mellem adel og rang under enevælden.³⁴ En ny Svend Aage

32 Knud J.V. Jespersen: *Rosttjenestetaksation og adelsgods. Studier i den danske adelige rosttjeneste og adelens godsfordeling 1540-1650*. Odense University Studies in History and Social Sciences, bd. 48, Odense 1977.

33 Carsten Porskrog Rasmussen i *Riget, magten og æren*, s. 497-523.

34 Troels Dahlerup: „Lavadelens krise i dansk senmiddelalder“, *Historisk Tidsskrift*, 12. rk., 4, 1969: 1-43; Troels Dahlerup: „Danmark“, i *Den nordiske adel i senmiddelalderen. Rapporten til det nordiske historikermøde i København 1971*, Kbh. 1971; Nils G. Bartholdy: „Adelsbegrebet under den ældre enevælde. Sammenhængen med privilegier og rang i tiden 1660-1730“, *Historisk Tidsskrift*, 12. rk., 4, 1969: 1-43.

Hansen med samme interesser ville altså have et langt mere kompliceret spørgsmål om faktorer og definitioner foran sig.

Værkets fremtid

Lidt ironisk må man konstatere, at udviklingen i de 50 år har skubbet i retning af at gøre indledningens deskriptive programmerklæring til virkelighed. I takt med at faktorer og definitioner er blevet mere komplekse, er fundamentet for mange af afhandlingens analyser af sammenhænge smuldret. Det implicitte teoretiske standpunkt er hullet ud, også konkret gennem de mange arbejder, der har demonstreret relevansen af forhold uden for Svend Aage Hansens tre faktorgrupper. De argumentationer i værket, der står stærkest i dag, er ofte dem, som inddrager forhold uden for analysens eksplicite ramme. Man kan nævne den forbindelse, der trækkes fra adelens ændrede privilegier efter 1660 til dens tab af jordegods, derfra til et nyt erhvervsgrundlag og derfra igen til et ændret ægteskabsmønster.

Tilbage står den beskrivende side af værket. Dele er blevet erstattet af nye arbejder, for eksempel er en del af analysen af besiddelsen af hovedgårde ikke relevant efter Knud J.V. Jespersens langt mere præcise undersøgelse af hele jordegodset, bøndergods som hovedgårde. Men det meste savner sidestykke, og de mange tal betyder, at informationsindholdet er meget større, end bogens omfang lader en tro. Der er meget stof at hente, også om emner, man ikke skulle forvente, blandt andet social mobilitet og dødelighed. De samtidige kritikere kunne påpege, at ikke alt dette beskrivende stof er lige troværdigt. Men kritikerne giver også, især læst sammen, et godt overblik over, hvad der ikke holder vand. Med det udgangspunkt kan man roligt bruge en meget stor del af Svend Aage Hansens mange tal. Formodentlig de fleste.

Det vanskeligste i denne sammenhæng er måske tallenes retorik. Her er der en kløft mellem Svend Aage Hansen og hans historikerlæsere. De vil være tilbøjelige til at se på de præcise tal som udtryk for en præcis viden. Men statistikerens Hansen behandler dem ganske meget som et råstof: Tabellerne er kun præcise som opsummering af de givne input. Det kan man se på teksten, hvor dele af tabellerne eksplicit forklares som udtryk for fejl og mangler, eller uden kommentarer udelades i tekstens gennemgang af, hvad tallene viser. Selv om Hansen med rette kritiseres for ikke at følge sine kritiske forbehold tilstrækkeligt op, er han altså langt fra uden kritisk blik på sine egne tal. (Typisk mere end på andres, så han er også offer for tallenes retorik.) Læser man teksten som brugsanvisning til tabellerne, får man altså et bidrag til at forstå hver enkelt tabels grundlag, muligheder og begræns-

ninger. Man kan ikke blot tilegne sig dens indhold som et simpelt udtryk for, hvad der står i overskriften; men den samlede kritik, udefra og i værket selv, gør det muligt at identificere meget store dele, som er alment og let anvendelige, og andre, som godt kan sige noget om visse spørgsmål, uden at tallene som sådan rummer en særlig præcis beskrivelse af fortiden.

Burde man lave arbejdet om igen? Det er ikke så meningsløst, som det lyder. De to centrale analyser i værket er heroiske bedrifter foretaget på tusinder af kort af karton. Ikke uden grund bøjer alle anmeldere sig i støvet for arbejdsindsatsen. Kartonmetoden understøtter dog kun simple opdelinger og optællinger. I dag ville man ikke alene kunne udnytte de forbedringer af grundlaget, som en ny udgave af Trap og mange nye bind af adelsårbogen repræsenterer. Man ville også kunne gå fra karton til computer. Dermed ville man langt mere fleksibelt kunne finde veje rundt om en del af kildernes mangler, og det ville være muligt at håndtere de mange problemer om definition, klassifikation og afgrænsning på en langt mere forsvarlig måde.

Mange af undersøgelsens svage punkter kunne således forbedres nu; og man ville kunne fastholde den helt centrale styrke i Svend Aage Hansens værk: Undersøgelsens ramme er fastlagt af spørgsmålene, ikke af kilderne. Han tilrettelægger en undersøgelse, som kronologisk går på begge sider af adelsvældens epoke, og tematisk dækker alle de grupper af faktorer, som i hans øjne er relevante. Det skaber problemer; men det skaber også et grundlag for syntese, som har store fordele sammenlignet med at skulle bygge syntesen op af historiske punktstudier. De har hver for sig færre problemer med kilder og metoder, men overlader det til den, der vil lave syntesen, at bygge bro over deres heterogene klassifikationer, afgrænsninger og fremgangsmåder. På dette punkt peger Svend Aage Hansens arbejde fremad mod et videnskabsideal, hvor den overordnede problemstilling er klart styrende, og ingen i stedet vil ønske sig en række detailundersøgelser på primært grundlag, som Fabritius gør.

En version to af *Adelsvældens grundlag* er det dog svært at forestille sig. Det er der for få historikere til, og de har så mange andre opgaver end at forbedre Svend Aage Hansens mindre fuldkomne, men dog langt fra uanvendelige, arbejde. Værkets oplysninger anvendes i dag helt overvejende til at give baggrund for undersøgelser, som ikke har økonomisk og demografisk sigte. En ny direkte beskæftigelse med dets centrale spørgsmål om ejendom, indtægt, fødsel og død ville kræve, at disse spørgsmål genvandt den status, de havde for 50 år siden.

Gunner Lind